

B. Deniz alış-Kural. *şehrengiz: Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman İstanbul*. Farnham: Ashgate, 2014. xiii-276 s. ISBN: 9781138548305

BETÜL SÜRÜCÜ

Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi
(bet.surucu@gmail.com).

“ ” Sürücü, Betül. “B. Deniz alış-Kural, şehrengiz: Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman İstanbul.” *Zemin*, s. 1 (2021): 228-237.

Klasik Türk Edebiyatı'nda bugüne dek şehrengiz üzerine çok sayıda inceleme ve transkripsiyon çalışması yapılmıştır. Şehrengizlerle ilgili ayrıntılı bir bibliyografya olmasının ötesinde, şehrengiz çalışmalarının tarihsel izleğini ortaya koyan Barış Karacasu'nun "Eski Türk Edebiyatında Şehr-engîzler" adlı makalesi, şehrengizlere dair türsel bir tanım ve tasnif ortaya koyma çabası içine giren erken dönem çalışmaların, bir yandan şehrengizleri Osmanlı şiirinde yenilikçi ve özgün bir tür olarak gördüklerini, diğer yandan müstehcenlik içermesi, sanatsız ve yalın dil kullanması sebebiyle hezliyyat olarak kabul ettiklerini belirtir.¹ Karacasu, sonraki çalışmalarda şehrengizlerin Osmanlı toplumu ve kültürel hayatına dair içerdiği zengin politik ve kültürel bağlama vurgu yapılırken, bilhassa "mahubluk" meselesi ile ilgili yorumlardan kaçınıldığını ortaya koyar. Bu noktada şehrengizlerdeki arzu ilişkilerini "mahubluk" meselesi üzerinden inceleyen Selim Sırrı Kuru, Nuran Tezcan ve Emine Tuğcu gibi isimlerin çalışmaları, alandaki önemli bir eksikliği kapatmaya yönelik çalışmalar arasındadır.² Bununla birlikte şehrengizlerin geniş ve zengin bağlamının; kültür, şehir ve mimarlık tarihçilerinin de ilgisini çektiğini, çalışmalarında kaynak olarak faydalandıklarını görürüz.³ Fakat bu tür çalışmalar şehrengizlerle ancak kısmi olarak hemhâl olabilmıştır. Bu anlamda Osmanlı şehir kültürü çalışan bir tarihçi ve mimar olan Deniz Çalış-Kural'ın, şehir mekânını poetik öznenin politik ve mistik deneyim alanı olarak ele alan ve şehrengizlerin bu deneyimin *mediumu* olarak ortaya çıktığını öne süren *Şehrengiz: Urban Ritual and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Istanbul* adlı kitabı, şehrengizlerden yararlanan disiplinlerarası çalışmalar arasında bizatihi şehrengizi odağına alması

1 Barış Karacasu, "Türk Edebiyatında Şehr-engîzler," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, s. 10 (2007): 266-270.

2 İlgili çalışmalar için bk. Selim S. Kuru, "City as the Mirror of Beloveds: The Case of Ottoman Shehrengiz," *Berlin Wissenschaftskolleg*, 26 May 2004, Berlin; Selim S. Kuru, "Lâmi'î Çelebi'nin Gözüyle Bursa," *Osmangazi ve Bursa Sempozyumu* (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2005), 215-224; Nuran Tezcan, "Güzele Bir Şehrengizden Bakış," *Türkoloji Dergisi* 14, s. 1 (2001): 161-194; Emine Tuğcu, "Şehrengizler ve Âyîne-i Hubân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller," (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007).

3 İlgili çalışmalar için bk. Çiğdem Kafescioğlu, "Sokağın, Meydanın, Şehirlilerin Resmi: Onaltıncı Yüzyıl Sonu İstanbul'unda Mekân Pratikleri ve Görselliğin Dönüşümü," *Yıllık: Annual of Istanbul Studies*, s. 1 (2019): 7-43; Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

ve “mahubluk” meselesine farklı bir yorum getirmesi açısından önemli bir istisna teşkil eder.

Kitabın ilk bölümünde tezinin anahatlarını ortaya koyan Çalış-Kural, şehrengizleri, Osmanlı dinî-kültürel havzası içinde İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) heterodoks yorumunu benimseyen Melâmî-Bayramîlerle ilişkilendirerek, Osmanlı'nın sıkı bir hiyerarşi ağıyla örülmüş iktidar alanından kaçan heterodoks sûfîlerin kendi benliklerini ve bireyselliklerini hem şiirsel hem de somut mekân-da gerçekleştirmelerine izin veren ritüelistik bir anlatı olarak ele alır. Çalışma-sında Walter Andrews'in *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* (2000) kitabında kurduğu şiir, mekân ve iktidar ilişkisine dair izleği takip eden Çalış, kendisine mahsus sıkı dilsel kodları ve hiyerarşik yapısı ile ilahi, politik ve toplumsal düzeninin alegorisi olan gazelin, Osmanlı'nın ortodoks dünya tasavvurunu has bahçelerde düzenlenen meclislerle ikrar ettiğini, oysa şehrengizlerde mekânın seçkinlere has bahçelerden İstanbul'un açık mekânlarına taşındığını ve şehrin heterodoks sûfîlerin ritüel ve toplantılarına bir zemin olarak ortaya çıktığını iddia eder. Bu anlamda yazar gazel/şehrengiz, ortodoks/heterodoks, iktidar/birey, bahçe ve şehir gibi unsurlarla kurduğu dikotomik anlatıdan hareketle, Osmanlı modernleşmesinin başlangıç noktasını şehirdeki has bahçelerin kamusal alana açıldığı Lale Devri'nden çok önceye, şehrengiz türünün ortaya çıktığı 16. yüzyıla dayandırırken, Patrona Halil İsyanı ile inkıtaya uğrayan Lale Devri'ni ise modernleşmenin zirve noktası olarak görür. Çalış-Kural, heterodoks grupların, gazelin şiir dilini ve arzuyu tahdit eden ortodoks söylemini klasik şiir içinde “marjinal” (s. 11) bir tür olarak gelişen şehrengizler vasıtasıyla aştığını ve böylelikle, hem poetik mekânda, hem de şehir mekânında kendileri için bir öznellik alanı kurduklarını iddia ederken, bu heterodoks şiir ve dünya tasavvurunun 18. yüzyılda İstanbul, Kağıthane, Göksu gibi dış mekânları, somut ve yalın bir dil ile tasvir etmesiyle klasik gazel formunda kırılma yaratan ve Melâmîlik bağlantısı olan Nedîm'le (ö. 1143/1730) çeperden merkeze doğru taşındığına işaret eder (s. 9-14).

Çalış-Kural ikinci bölümde, Osmanlı'nın ortodoks kozmolojisine ve hiyerarşik mekân tasavvuruna karşıt olarak konumlanan heterodoks tasavvuf geleneğinin temellerini İbn Arabî'de arar ve İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşünün Osmanlı alimleri, müderrisleri ve mutasavvıflarınca nasıl alımlandığına dair ayrıntılı bir döküm sunar. İbn Arabî'nin hem ortodoks hem de hetero-

doks tasavvufî gelenekler tarafından sahiplenildiğini ortaya koyan Çalış-Kural, Melâmî-Bayramîlerin İbn Arabî düşüncesinin heterodoks yorumunu benimseydiğini belirtir. Öte yandan İbn Arabî düşüncesinin İbn Rüşd'den (ö. 595/1198) tevarüs eden felsefi temellerini irdeleyen yazar, İbn Arabî'nin İbn Rüşd'ün aksine akla karşı muhayyileyi öncelediğini ve "yaratıcı muhayyile"nin alanı olan "berzah"ı, metafizik ve fiziğin, zahir ve batının, ontoloji ve epistemolojinin bir araya geldiği, karşıtlıkları birbiri ile meczeden bir eşik ve kişiyi hakikate ulaştıracak mekânlar üstü bir mekân olarak tanımladığını ifade eder. İbn Arabî'nin düşüncesinde berzah, ideal anlamda cennet bahçesine, gerçek anlamda ise kozmosa, insan bedenine, şehre, bahçeye veya imgeler/kelimeler alanına tekabül edebilir. Bu manada Osmanlı mekân tasavvurundaki karşıtlık tam da berzahın ya da cennet bahçesinin dünyevi anlamda hangi mekânda tecelli ettiğine dair yorum farklılıklarından doğmaktadır.

Üçüncü bölüm, Walter Andrews'in *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* çalışmasından hareketle, Osmanlı'nın ortodoks mekân tasavvurunun has bahçeleri, cennet bahçesinin dünyevî alandaki tecellisi olarak kurguladığını; iç, ideal ve mahrem mekânları, dış, gerçek ve kamusal şehir mekânına tercih ettiğini ortaya koyar. Bu anlamda has bahçelerde icra edilen gazelin rind ve zahid gibi heterodoks sûfi pratikleri içselleştirerek ritüelistik bir anlatıya dönüştürdüğünü ve Osmanlı'nın emperyal ideallerini ve toplumsal hiyerarşisini bahçe ritüelleriyle tekrardan inşa ettiğini iddia eder.

Dördüncü bölümde yazar, Edirne ve İstanbul üzerine yazılan on bir şehrengizin dökümünü sunar. Bu dökümde şehir mekânının Melâmî-Bayramîler tarafından "berzah" alanı olarak deneyimlendiğini ve bu ritüelistik deneyimin şehrengizlerde şehir mekânını boydan boya dolaşma, bir camide namaz kılma, bir tekkede zikre katılma, başka bir şehre gitme, pazar esnafını ziyaret etme gibi şair/dervişin ruhanî ve fiziksel yolculuğa işaret eden eylemlerle karşımıza çıktığını ortaya koyar. Yazara göre gazel, şeyler arasında hiyerarşik bir karşıtlık ilişkisi kurarken, bütün karşıtlıkları kendinde birleştiren şehrengiz ritüelleri, beden ve ruhun şehirde özgür bir şekilde hareket etmesini ve bu sayede kişinin benliğinden kurtuluşunu mümkün kılar.

Beşinci bölüm, ilk olarak Lale Devri'nde modernleşme süreci ile birlikte gerçekleşen mekânsal dönüşümü ve bu dönüşümle birlikte ortaya çıkan yeni şehirlilik pratikleri ele alır. Bu anlamda, saray bahçelerinin kamuya açılması, halkın

ve saray erkânının şenliklerde bir araya gelmesi ile özel ve kamusal mekânlar arasındaki hiyerarşinin müphemleşerek şehrin sadece Melâmî-Bayramîler için değil, bütün şehir halkı tarafından “berzah” alanı olarak deneyimlediğini ve bireyselliğin şehir mekânında ifade edilebildiğini iddia eder. Öte yandan *Nedîm Dîvânı*’ndan üç yüz kadar şiiri inceleyen Çalış-Kural, Nedîm’in klasik gazel geleneğinin ideal cennet bahçesinden saparak şehir mekânındaki öznel deneyimini gazele taşıdığını savunur. Son bölümde İbn Arabî’nin “berzah” kavramından hareketle ortaya koyduğu tezi tekrarlayan yazar, şehrengiz ritüellerinde kullanılan temâşâ, teferrüc, seyr gibi bazı tasavvufi metaforların, zamanla asıl anlamlarından sıyrılarak lâdînî güzelliğin seyrine dönüştüğünü belirtir.

Çalış-Kural, kapsamlı araştırması ve çok sayıda şehrengiz ve gazel örnekleri üzerinden yaptığı tahlilleri ile okura, Osmanlı’nın iki yüz yıllık politik, kültürel ve edebi dönüşümüne farklı disiplinler aracılığıyla bakma imkânı sağlar. Yoğun bir çalışmanın ve emeğin ürünü olduğu aşikâr olan çalışma, bilhassa şehrengiz türü hakkındaki alışlagelmiş fikirlerden oldukça farklı bir iddia ortaya koyan teziyle, bildiklerimizi yeni bir nazarla gözden geçirmeye teşvik eder. Bununla birlikte tezin ortaya koyuluşundaki bazı boşluklar ve yanlış olduğunu düşündüğümüz temellendirmeler, kitaba yönelik eleştirileri beraberinde getirir.

Çalış-Kural’ın Osmanlı modernleşme paradigması hakkında şehrengizlerden yola çıkarak öne sürdüğü tezin yanı sıra, şehrengizlerin Melâmî-Bayrâmî tarikatı ile irtibatını gösterecek güçlü bir kanıt gösterememesi, kitaba yöneltilen eleştirilerin ortak noktasını oluşturur. Michael Sheridan yayınladığı eleştiri- de, Çalış-Kural’ın, İbn Arabî’nin “berzah” kavramını şehirle ilişkilendirmesini ve şehrengizlerin içerdiği müstehcen ve oldukça dünyevi muhtevadan bahsetmekten kaçınarak, metinde bulduğu tasavvufi izleri İbn Arabî’nin (yazara göre) heterodoks tasavvuf anlayışının şehrengizlere etkisi olarak okumasını zorlama bir yorumdan ve spekülasyondan öte olmadığını ifade eder. Zira Sheridan, İbn Arabî’nin tasavvufi anlayışının sadece şehrengizlere değil, bütün divan şiirine sirayet ettiğini, mesnevi türünde yazılan şehrengizlerin ise tevhid, münacaat, naat gibi bölümleri içerdiği için dinî/tasavvufi görüşlerle ilişkilendirilmesinin kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla buradan şehrengizlerin sûfi ritüellere kaynaklık ettiğine dair yeterli bir delil ortaya koyulamayacağını vurgular.⁴

4 Michael Sheridan, “B. Deniz Çalış-Kural, Şehrengiz: Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman Istanbul,” *Osmanlı Araştırmaları*, s. 47 (2016): 447.

Selim Sırrı Kuru ise terminolojik ve kategorik belirsizliklerin kitabın tezini zayıflattığını öne sürer. Kuru, kitabın odaklandığı Melâmî kavramının tarihsel olarak tanımlanmış belli pratikleri mi yoksa Melâmî meşrepliği mi kastettiğinin açık olmadığını ifade ederken, yazarın Osmanlı devlet geleneğindeki mevcut bazı Melâmî pratiklerini ve bazı sultanların çeşitli tasavvufî gruplarla olan karmaşık ilişkisini kitapta iddia ettiği tez uğruna göz ardı ettiğini iddia eder. Kuru, tartışmadaki zayıflıkların yanı sıra, 2014 yılında basılan kitapta 2000 sonrası birkaç çalışmaya yer verildiğini ve Mesîhî'nin (ö. 1512/918) orijinal divanı yerine seçilmiş şiirlerinin kaynak alındığını belirterek kitabın önemli metodolojik hatalarına dikkat çeker.⁵

Öte yandan her iki eleştirmen de metnin iyi bir editoryal süzgeçten geçmediğini, metnin tercüme ve düzenlenmesinde pek çok maddi hatalar bulunduğunu ifade ederken, Sheridan yazarın "gönül ehli" anlamına gelen "ehl-i dil" kavramını "master of the tongue" (s. 73) diye çevirerek "dil" kelimesini günümüz Türkçesi ile anladığını, dolayısıyla yazarın klasik şiirin temel terminolojisine hâkim olmadığına işaret eder.⁶

Metne yönelik bu eleştirilere ilaveten bu yazıda, edebi bir anlatı üzerinden tarihsel bir anlatıyı inşa etmek arzusunda olan yazarın ele aldığı edebi metni anlama ve yorumlama pratiğindeki teleolojik yaklaşımın ve kavramsal hataların yol açtığı problemlere edebiyat eleştirisi çerçevesinden bakabiliriz. Linda Hutcheon, "Rethinking the National Model" başlıklı makalesinde milliyetçiliğin ve marjın dışında kalmış feminist, etnik, eşcinsel veya *queer* grupların, tarihi bugünün koşullarına doğru akan evrimsel, ilerlemeci bir çizgide anladıklarını, dolayısıyla tarihyazımında ideolojik reflekslerle hareket ederek kendi varsayımlarına hizmet eden bir edebi tarih anlatısı inşa etmeye çalıştıklarını ifade eder.⁷ Nitekim Çalış-Kural, Lale Devri'ni bir modernleşme anı olarak kabul ederek, iki yüzyıl önce ortaya çıkan ve modern öznelliğin tezâhürüne imkân verdiğini düşündüğü şehrengizleri modernleşme telosuna hizmet edecek şekilde okur ve bu okumada gazel ve şehrengiz türleri üzerinden kurduğu ortodoks/heterodoks

5 Selim S. Kuru, "B. Deniz Çalış-Kural, Şehrengiz: Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman İstanbul," *Bulletin of The School of Oriental & African Studies* 79, s. 1 (2016): 191.

6 Sheridan, 448.

7 Linda Hutcheon, "Rethinking the National Model," *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*, ed. Linda Hutcheon, Mario J. Valdés (New York: Oxford University, 2002), 5-7.

denklemine uymayan noktaları dışarıda bırakır. Bu anlamda Osmanlı modernleşmesine ve 18. yüzyılda gazel formunda gerçekleşen kırılmaya giden sabit, çelişiksiz bir yol olduğunu ve ortaya atılabilecek mevcut bütün sebeplerin şehrengizlerde ve Melâmî-Bayramîlerde kilitlendiğini varsayar. Sebk-i Hindî akımının klasik gazel formuna ve Nedîm'in şiiri üzerindeki etkisine değinmeksizin Nedîm'i 16. yüzyılda ortaya çıktığı iddia edilen Türkî-i Basît hareketinin bir parçası olarak görmesi ve bu hareketin Osmanlı'nın edebi sahayı ve dili kontrolü altında tutan buyurgan, ortodoks şiir diline heterodoks bir tepki olarak geliştirdiğini ifade etmesi bunun kanıtıdır (s. 208). Oysa Türkî-i Basît'in Fuat Köprülü tarafından Edirneli Nazmî'nin (ö. 967/1559'dan sonra) bazı gazelleri ve Mahremî'nin (ö. 942/1535) *Basîtnâme* adlı varlığı meçhul kitabından hareketle ortaya atıldığı, dolayısıyla 16. yüzyılda saray diline karşı Türkçe şiir yazmayı teşvik eden niyetli/ideolojik bir hareketten söz edilemeyeceği tartışılmıştır.⁸ Fakat yazar ya bu ve klasik edebiyat sahasındaki diğer tartışmalardan haberdar değildir ya da kuvvetle muhtemel bunları basit ve oyunsuz diliyle şehrengizlerin de Türkî-i Basît hareketinin dahil olduğu heterodoks tepkinin bir parçası olduğu iddiasını pekiştirmek niyetiyle görmezden gelmiştir.

Bununla birlikte yazarın metne yaklaşımındaki en problematik olduğu alanlardan biri, şehrengizlerin İbn Arabî'nin "vahdet-i vücûd" görüşünden etkilenen Melâmî-Bayramîlerin gizli toplantılarının ve ritüellerinin icra edildiği, zımnen kendi otonomilerini ve bireyselliklerini beyan ettikleri bir ifade alanı olduğu iddiasıdır (s. 8-9). Buradaki sorun, aslında yazarın İslam'ın hukukî/şer'î boyutu ile batınî/tasavvufî boyutunu heterojen, hatta zaman zaman birbirine karşıt iki alan gibi görmesi ve tasavvufu modern özneliğin tezahürüne imkân veren lâdînî bir pratik gibi algılamasından kaynaklanır. Nitekim yazar, Melâmîlerin Tanrı'nın karşısında kendi benliklerini ve bireyselliklerini öne çıkarmaları sebebiyle, 17. yüzyılda kozmolojik hiyerarşiye tehdit olarak görülüp, kafır ilan edildiklerini belirtirken aslında bireysel aydınlanma ve öznelik arayışı içinde olduklarını vurgulayarak, Melâmîlerin benlikten, "self"den kastını tekfirçilerle aynı somut/zahiri düzlemde anlamaktadır. Fakat heterodoks yorumlar da dahil, İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışında benlik-"self", ne ortodoks bir tevile kişinin kendine tapması, ne de öteki ile kendi arasındaki farkı derinleştiren, kendi benliğini biricikleştiren modern bir öznelik anlayışına işaret eder, bila-

⁸ Hatice Aynur, "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek," *Turkish Studies* 4, s. 5 (2009): 34-59.

kis benlik "fenâfillah" kavramı ile ifade edildiği gibi, Allah'ın varlığı karşısında yok edilmesi gereken, insanın Tanrı ile kendi arasında perde olan varlığıdır. Bu anlamda Çalış-Kural'ın sık sık tekrarladığı biçimde Melâmîlerin şehrengizlerde "individualism" ve "self-enlightenment" (s. 13) niyetinde oldukları iddiası, tasavvuf ile modernitenin birbirine zıt iki benlik anlayışını eşitleyen büyük bir kavramsal hatayı da beraberinde getirir. Dolayısıyla Çalış-Kural'ın İbn Arabî'deki "bireysellik" vurgusunun Osmanlı kozmolojisine bir tehdit olduğu ve Osmanlı kozmolojisinin bireyselliği toplum yararı adına reddettiği (s. 9) çıkarımı bu noktada anlamını yitirir. Zira Michael Sheridan'ın da belirttiği gibi, İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışı Osmanlı kozmolojisine içkin bir hâle gelmiştir. Bu anlamda, Osmanlı sünni/ortodoks kimliğinin en güçlü temsilcilerinden olan Sultan Selim'in, Şeyh Mekkî Efendi'ye (h. 924/1518), İbn Arabî'ye yönelik tenkitlerin bertaraf edilmesi için hazırlattığı *İbn Arabî Müdafası* (2004), İbn Arabî'nin iktidar nezdinde toplumsal bir tehdit olarak görülmediğinin en somut göstergelerinden biri olarak okunabilir. Bununla birlikte şehrengizlerle Melâmî/Bayramî pratikleri arasındaki bağlantının doğru olduğu başka bir yorum ihtiyacı duymayacak şekilde kabul edilse dahi, Osmanlı'daki modern bireyin, birbirlerine kardeşlik, tarikat bağıyla bağlı olan ve esasen kolektif bir hareketin gizli toplantılarını anlattığı iddia edilen şehrengizlerden doğduğunu iddia etmenin ve buradan Lale Devri'nde yaşanan "modernleşme" sürecine bir hat çizmenin anakronik ve zorlama bir yorum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan bireysellik iddiasından soyutlayarak baktığımızda yazarın şehrengizler ve Melâmî-Bayramî'ler arasında kurduğu bağlantı, Sheridan ve Kuru'nun itirazlarına rağmen, tartışılması mümkün bir iddiadır. Nitekim Çalış-Kural, Mesîhî'nin *Edirne Şehrengizi*'nde Hacı Bayrâm-ı Velî'den (ö. 833/1430), Taşlıcalı Yahya'nın (ö. 990/1582) ise *İstanbul Şehrengizi*'nde Balkanların en büyük Melâmî üstadlarından olan Hamza Bâlî'den (ö. 980/1572-73) bahsetmesini, diğer yandan esnaf sınıfından olan mahubların bazı peygamber ve velilerle karşılaştırılarak övülmesini bu bağlantının işareti olarak görür. Bu açıdan bazı şehrengizleri naat ve çihâr yâr-i güzînlerde olduğu gibi Âhî/Melâmî tarikatının ileri gelenlerinin manevi güzelliklerine dair bir övgü metni olarak okumak mümkündür. Nitekim Mesîhî ve Zâtî'nin (ö. 954/1547) Edirne şehrengizlerinde bazı mahubların aynı isimlerle anılması ve "hüsn" ve "mânâ"daki faziletlerine vurgu yapılması, anlatının hâlâ soyut bir düzeyde ilerlediğini ve tasavvuftaki

“mey” gibi “mahbub”un da Allah’ın Cemal sıfatının kulunda tecelli etmesine dair bir “remz” olabileceğini düşündürür.⁹ Aynı şekilde Mesîhî’nin “Îlâhî her birin pâyende eyle / Çerâğ-ı ruhların tâbende eyle / Cihan sultanlığı bana gerekmez / Beni bunlara tek sen bende eyle / Uşub mey sohbetin ettiklerince / Dili nâlânımı sâzende eyle”¹⁰ diyerek haktan kendisini mahbublara “bende” etmesini arzuladığı ve “mey sohbeti”nden bahsettiği dua bölümü, şairlerle övülen mahbublar arasında mürit ve mürşit arasındaki gibi manevi bir rütbe farkı yahut ihvan kardeşliği gibi bir ilişki olduğu intibahı uyandırır. Bununla birlikte “şehrengiz” türünün ortaya çıkışında böyle bir niyet olduğu düşünülse dahi, bu niyetin bütün şehrengizler için geçerli olduğuna dair peşin hükme varmamak ve divan şiirinin çok katmanlı yapısını göz ardı etmemek gerekir.

Şehrengiz gibi kurmaca bir edebi esere dayanılarak inşa edilen anlatının edebiyat eleştirisi açısından asıl problemi, tam da yazarın zaman zaman kurmaca ve gerçekliği birbirine karıştırması ve metinde Melâmî-Bayramî ritüellerinin varlığına dair bulduğu sınırlı işaretleri “secret gatherings” (s. 135) olarak yorumlayarak metni sabit ve somut bir anlama tahvil etme ısrarında ortaya çıkar. Nitekim Çalış-Kural, şehrengiz ritüellerini alt tabakadan olan şehir sakinleri ile daha yüksek tabakadakilerin toplantıları olarak tanımlarken, bu toplantıların sadece soyut değil, somut bir gerçekliği de ima ettiğine dair ciddi bir delil ortaya koyamaz. Bunun dışında yazar, Lale Devri şairi Nedîm ile şehrengizler arasındaki bağı kuvvetlendirmek için, çalışmasını İstanbul şehrengizleri ile sınırlandırmış olsa da Melâmî-Bayramî ritüellerine dair örnekleri daha ziyade Mesîhî ve Taşlıcalı Yahya’nın Edirne şehrengizleri üzerinden verir, öte yandan Yahya’nın İstanbul Şehrengizi’nde belirgin bir ritüelistik eyleme gönderme ya-

9 Mesîhî: Biri şol tâlib-i ilm adı Mahmûd

Yüzü misbâh-ı sudur vaslı maksûd

Zâtî: Biri bir tâlib-i ilm adı Mahmûd

Degül manada anun misli mevcûd

Mesîhî: Bugün meydân-ı hüsn içre serâmed

Güzel dersen nalbendoğlu Ahmed

Zâtî: Birisi nalbendin oğlu Ahmed

Yüzünde berk urur nûr-u Muhammed

M. İzzet Deliçay, “Türk Edebiyatında Şehrengizler,” (Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1936), 12.

10 Deliçay, 3.

pılmadığını ve hikâyenin daha soyut bir düzlemde meydana geldiğini itiraf eder. (s. 222-4) Yine bu anlamda yazar, kadın mahbublardan bahseden tek şehrengiz şairi olan Azizî'nin (ö. 993/1585) *İstanbul Şehrengizi*'ni özetlemesine rağmen, kitabın genel tartışmasıyla çelişki arzeden bu örneğe dair tatmin edici bir açıklama getiremez.

Bütün bu örneklerden hareketle kitabın bahsettiği genel tartışmaya baktığında, yazarın şehrengizler üzerinden Osmanlı'nın hiyerarşik, emperyal dünya tasavvuruna karşı heterodoks bir tepki olarak konumlandırılan bir denklem kurmaya çalıştığını fakat gazel/şehrengiz, şehir/bahçe ve tasavvufi yapılar arasında ikili zıtlıklar üzerinden kurulan ve birbirleri arasında geçirgenliğe izin vermeyen bu denklemle aslında Osmanlı şiiri ve tasavvufuna dair ortodoks tarih anlatısını başka bir veçheden tekrar inşa ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan kitapta büyük bir tarih anlatısı kurma iddiasında gölgelenen Âhî/Melâmîlik tezinin, teleolojik yaklaşımdan vareste, metinlerin bizatihi kendi tarihsel, toplumsal ve öznel koşullarına yönelik bir okuma yapılarak çalışılmasının, yazarın tezini çok daha tutarlı hâle getireceğini söylemekte bir beis olmayacaktır.

Kaynaklar

- Aynur, Hatice. "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek." *Turkish Studies* 4, s. 5 (2009): 34-59.
- Deliçay, M. İzzet. "Türk Edebiyatında Şehrengizler." Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1936.
- Hutcheon, Linda. "Rethinking the National Model." *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*. ed. Linda Hutcheon ve Mario J. Valdés, 3-49. New York: Oxford University, 2002.
- Karacasu, Barış. "Türk Edebiyatında Şehr-engizler." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, s. 10 (2007): 259-313.
- Kuru, Selim S. "B. Deniz Çalış-Kural, Şehrengiz: Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman İstanbul." *Bulletin of The School of Oriental & African Studies* 79, s. 1 (2016): 190-192.
- Sheridan, Michael. "B. Deniz Çalış-Kural, Şehrengiz: Urban Rituals and Deviant Sufi Mysticism in Ottoman İstanbul." *Osmanlı Araştırmaları = The Journal Of Ottoman Studies*, s. 47 (2016): 443-448.